

Σκορδάκη Ιουλιτίνα, Κουτσογιάννης Βασίλης
Απόφοιτοι Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

**«Ντόπιοι» και «ξένοι» στην κοινωνία της Ραφήνας.
Μια ανθρωπολογική προσέγγιση**

Εισαγωγή

Σκοπός της έρευνάς μας ήταν η μελέτη της δυναμικής διαδικασίας κατασκευής της τοπικής ταυτότητας στην Ραφήνα. Μέσα από την επεξεργασία προφορικών μαρτυριών, κειμένων τοπικής ιστορίας αλλά και την συγχρονική επιτόπου μελέτη και ανάλυση των εννοιολογήσεων της κοινότητας προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε το περιεχόμενο της ταυτότητας του «Ραφηνιώτη» και της «Ραφηνιώτησας». Η μελέτη μας πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά στον οικισμό της Ραφήνας και όχι στα σημερινά όρια του Δήμου Ραφήνας-Πικερμίου, καθώς κάτι τέτοιο ξεπερνούσε τις δυνατότητες του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος και θα διεύρυνε πολύ το υπό μελέτη θέμα.

Θεωρητικές αφετηρίες

Τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί κοινό τόπο στην ανθρωπολογία, όπως και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, ότι οι άνθρωποι με κοινά χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η καταγωγή κ.ά. έχουν την τάση να δημιουργούν ομάδες, με την ένταξη σε αυτές τις ομάδες να εξαρτάται από αυτά τα χαρακτηριστικά. Οι ομάδες και το ανήκειν σε αυτές δίνουν στα μέλη τους μια ιδιότητα-ταυτότητα η οποία περικλείει τον «εαυτό» και ταυτόχρονα αποκλείει τον «άλλο». Έτσι η ταυτότητα των ανθρώπων διαμορφώνεται όχι μόνο από το πώς βλέπουν οι ίδιοι τον εαυτό τους αλλά και από το πώς τους βλέπουν οι άλλοι. Όσον αφορά τις κοινωνικές ομάδες, αυτές τείνουν να ορίζονται όχι μέσα από την αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, αλλά μέσα από τον αποκλεισμό, δηλαδή μέσα από την σύγκριση με τους ξένους, τους άλλους. Γι' αυτό το λόγο έχει ίσως μεγαλύτερη σημασία να εστιάσουμε στους μηχανισμούς που διαμορφώνουν τα όρια, παρά να επιχειρήσουμε να διακρίνουμε μια συγκεκριμένη ομάδα από μια άλλη με βάση κάποια αντικειμενικά χαρακτηριστικά.

Σύμφωνα με τον νορβηγό ανθρωπολόγο Frederic Barth (1969), το σύνορο ή το όριο είναι το κατεξοχήν σημείο στο οποίο εμφανίζονται οι διαφορές των ομάδων μεταξύ τους, ενώ ταυτόχρονα είναι και το σημείο που ορίζει το εσωτερικό της κάθε ομάδας. Τα σύνορα στην περίπτωση που δεν είναι χωρικά, γεννιούνται στα μυαλά των ανθρώπων λαμβάνοντας έτσι μια συμβολική διάσταση, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην καθημερινή ζωή και συναναστροφή και δεν είναι ίδια για όλους ή δεν έχουν την ίδια βαρύτητα. Έτσι συμβολικά σύνορα μπορούν να εντοπιστούν και στο εσωτερικό μιας κοινότητας κάνοντάς την από την μια να δείχνει ομοιογενής και ταυτόχρονα τεμαχισμένη στο εσωτερικό της.¹

Ταυτότητες και ετερότητες στη Ραφήνα

Ερχόμενοι στην περίπτωση της Ραφήνας, μιας κοινότητας διαμορφωμένης από διαφορετικές ομάδες, στον λόγο των κατοίκων συχνά εμφανίζονται οι έννοιες «ντόπιος» και «ξένος». Τα όρια όμως, από ότι φάνηκε, σε πολλές περιπτώσεις είναι δυσδιάκριτα, ρευστά και διφορούμενα. Οι στρατηγικές που αναπτύσσουν τα υποκείμενα στο λόγο τους αναδεικνύουν ότι οι νοηματοδοτήσεις των εννοιών «ντόπιος» και «ξένος» αλληλοεπικαλύπτονται και εν τέλει η αίσθηση της εντοπιότητας εξαρτάται από πολλούς και διαφορετικούς παράγοντες.

Με τακτικές επισκέψεις στη Ραφήνα και μέσα από ημιδομημένες συνεντεύξεις προσπαθήσαμε να συλλάβουμε το πώς οι κάτοικοι αυτοπροσδιορίζονται και ετεροπροσδιορίζονται. Επίσης, πώς το περιεχόμενο των όρων «ντόπιος» και «ξένος» αλλάζει σφυρηλατώντας ταυτόχρονα την συλλογική μνήμη. Η επιλογή του δείγματος δεν έγινε τόσο με βάση την ηλικία και το φύλο, όσο με βάση τον τόπο προέλευσης της μετακίνησης, καθώς στην ουσία η Ραφήνα είναι ένας οικισμός που διαμορφώθηκε στη διάρκεια των χρόνων μέσα από μετακινήσεις διαφορετικών πληθυσμών, αναγκαστικών ή μη. Τα νοήματα και οι σημασίες με τα οποία επιμέρους ομάδες και άτομα επενδύουν στην έννοια της «κοινότητας» και του τοπικού «ανήκειν», ο ρόλος της συγγένειας και των φιλικών σχέσεων, οι τοπικοί θεσμοί αυτοδιοίκησης και οι σχέσεις με την κεντρική εξουσία καθώς και οι νέοι τομείς οικονομικής ανάπτυξης, αποτέλεσαν τους ερευνητικούς φακούς μέσω των οποίων προσεγγίσαμε την ταυτότητα του «Ραφηνιώτη» και της «Ραφηνιώτησας».

Στην Ραφήνα εγκαθίστανται το 1923 πρόσφυγες προερχόμενοι κατά κύριο λόγο από την Τρίγλια Βιθυνίας, δηλαδή από μια συγκεκριμένη περιοχή και με συγκεκριμένη εθνοτοπική συνείδηση, με σκοπό την μόνιμη εγκατάσταση. Οι περίπου εκατό προσφυγικές οικογένειες,

¹ Για μια περαιτέρω ανάλυση στα ελληνικά βλ. Αγγελόπουλος (1997).

τριγλιανές και άλλες, δημιούργησαν έναν συμπαγή οικισμό στα παράλια και το λιμάνι της Ραφήνας, δίπλα σε άλλες ομάδες που σε λιγότερο ή περισσότερο σταθερή βάση ζούσαν σε αυτήν την αραιοκατοικημένη περιοχή. Στις τελευταίες περιλαμβάνονταν οι σκηνίτες κτηνοτρόφοι Σαρακατσάνοι από την περιοχή της Νταού.² Επίσης υπήρχαν οι εμφυτευτές από τα Σπάτα που ενοικίαζαν κτήματα που ανήκαν στον Αλέξανδρου Σκουζέ, οι εργάτες λιγνιτωρύχοι που είχαν συγκεντρωθεί από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, κυρίως από την Εύβοια, για να δουλέψουν στα Λιγνιτωρυχεία της περιοχής τα οποία ανοίγουν το 1909 και τέλος οι λεγόμενοι «παραλαβητές» οι οποίοι ασχολούνταν με το να παραλαμβάνουν τα ψάρια από τα μεγάλα καΐκια.

Το 1968 το ορυχεία κλείνουν και κάποιοι λιγνιτωρύχοι εγκαταλείπουν την περιοχή ενώ άλλοι συνεχίζουν να διαμένουν στην ξεχωριστή γειτονιά της Ραφήνας, τη Διασταύρωση. Ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου είχαν ξεκινήσει να έρχονται παραθεριστές από την πρωτεύουσα αλλά από τη δεκαετία του 1970 και μετά ο αριθμός των Αθηναίων θα αυξηθεί σημαντικά. Η επαφή τους με την Ραφήνα αρχικά ξεκίνησε ως ένα είδος εσωτερικού τουρισμού καθώς η εξοχική κατοικία κοντά σε μια παραλία της Αττικής συνιστά φιλοδοξία για τα μεγαλοαστικά και μεσοαστικά στρώματα τα πρωτεύσας. Σε αρκετές περιπτώσεις όμως θα εξελιχθεί, από τη δεκαετία του 1980 και μετά, σε επιλογή της περιοχής ως την πλέον κατάλληλη για μόνιμη κατοικία, καθώς θεωρούσαν ότι προσφέρει μια «καλύτερη ποιότητα ζωής» σε σχέση με το κέντρο της Αθήνας, ενώ με την χρήση του αυτοκινήτου, η απόσταση Ραφήνας-Αθήνας είχε ήδη αρχίσει να μικραίνει οπότε για πολλούς αποτέλεσε το κατάλληλο «εντός-εκτός» μέρος για εγκατάσταση.

Αλλά το μωσαϊκό αυτό αλλάζει εκ νέου. Την δεκαετία του 1990, όπως σε όλη τη χώρα, εγκαθίστανται και στη Ραφήνα οικονομικοί μετανάστες από τις γειτονικές μας χώρες και κυρίως από την Αλβανία. Στις περισσότερες περιοχές των Μεσογείων, και κυρίως σε εκείνες που εμφάνιζαν έντονη αγροτική δραστηριότητα, αρχικά θα απασχοληθούν ως εργάτες γης. Στη Ραφήνα ωστόσο εξαρχής θα συμβάλλουν με την εργασία τους κατά κύριο λόγο στον κατασκευαστικό κλάδο που την εποχή εκείνη ανθούσε ως συνέπεια της συνεχούς διεύρυνσης της πρωτεύουσας. Πιο συγκεκριμένα ασχολήθηκαν με την οικοδομή και σε έργα υποδομής, όπως το λιμάνι. Πέρα από οικοδόμοι, σε πολλές περιπτώσεις ξεκίνησαν ως μαραγκοί, σιδεράδες ή ηλεκτρολόγοι και στην συνέχεια άνοιξαν δικά τους καταστήματα. Με την πάροδο των ετών οι μετανάστες αυτοί θα αποκτήσουν τα απαραίτητα έγγραφα για τη νόμιμη διαμονή τους στη χώρα και εν μέρει θα ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία. Μάλιστα εκείνοι οι οποίοι θα καταφέρουν να περάσουν από τη μισθωτή εργασία στο ελεύθερο επάγγελμα είναι που χαρακτηρίζονται από τους γηγενείς ως «νοικοκύρηδες», γιατί θεωρείται ότι δούλεψαν πολύ και τελικά τα κατάφεραν.

² Για την παρουσία των Σαρακατσάνων στην περιοχή βλ. Μιχοπούλου (2008).

Όπως ήδη αναφέρθηκε αυτό που θα αναλυθεί εδώ είναι οι έννοιες «ντόπιος» και «ξένος» και πώς αυτές χρησιμοποιούνται στρατηγικά από τα υποκείμενα ανάλογα με το σε ποια ομάδα ανήκουν, όπως αυτές περιεγράφηκαν παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι απόγονοι προσφύγων σήμερα, ως Ραφήνα αντιλαμβάνονται τον προσφυγικό συνοικισμό που δημιουργήθηκε το 1923, όπως ενοήθηκε από της συνομιλίες μας μαζί τους. Οι ίδιοι θεωρούν πως οι λιγνιτωρύχοι που κατοικούσαν στη Διασταύρωση όπως και οι Σαρακατσάνοι που κατοικούσαν στην περιοχή της Νταού πριν το 1923 βρίσκονται στα όρια αυτού που ονομάζεται Ραφήνα. Οι παραλαβητές από την άλλη απουσιάζουν σχεδόν πάντα από τις αφηγήσεις των Τριγλιανών, ενώ εμείς μάθαμε για αυτούς από ανθρώπους που έχουν έρθει από την Αθήνα και ασχολούνται με την τοπική ιστορία.

Σχετικά με τη Διασταύρωση, αυτό που προκύπτει από τις αφηγήσεις των κατοίκων της, είναι ότι εκτός του ότι θεωρείται διαφορετικός οικισμός από την κυρίως Ραφήνα, για τους πρόσφυγες, θεωρούνταν ότι κάπως υπολείπεται σε σχέση με αυτήν, καθώς ο πληθυσμός της ήταν κυρίως εργατικός και στερούταν το εκπαιδευτικό και πολιτιστικό κεφάλαιο που διέθεταν οι περισσότεροι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Αυτή η διαφοροποίηση της κυρίως «Τριγλιανής» Ραφήνας με την Διασταύρωση εξακολουθεί να υπάρχει έως σήμερα αν και τείνει με το χρόνο να ατονήσει. Επειδή ακριβώς στη μνήμη των απογόνων προσφύγων δεν καταγράφεται η ύπαρξη μόνιμων κατοίκων πριν την εγκατάσταση των προγόνων τους, αλλά και επειδή όσοι υπήρχαν διέμεναν στις παρυφές της Ραφήνας και θεωρούνταν ως ένα βαθμό κοινωνικά υποδεέστεροι, ως «ντόπιο» και «βέρο» Ραφηνιώτη αντιλαμβάνονται μονάχα τους Τριγλιανούς.

Σε ότι αφορά την ομάδα που αποκαλούμε «Αθηναίους», δηλαδή τους ανθρώπους εκείνους που μετακόμισαν από την Αθήνα στη Ραφήνα, θα μπορούσαμε να κάνουμε έναν διαχωρισμό εντός της, ο οποίος έχει να κάνει με την ενασχόληση με την ιστορία της Ραφήνας. Για αυτούς που ερχόμενοι «από έξω» θέλησαν να ασχοληθούν με την τοπική ιστορία³, η παραπάνω διάκριση μεταξύ κέντρου Ραφήνας και Διασταύρωσης γίνεται αντιληπτή, ενώ για τους άλλους όχι. Αυτό όμως που γίνεται αντιληπτό από όλους είναι η ύπαρξη ενός διαχωρισμού μεταξύ των απογόνων προσφύγων και αυτών που οι τελευταίοι αποκαλούν «ξένο», κατηγορία στην οποία εντάσσεται οποιοσδήποτε δεν είναι απόγονος προσφύγων και ήρθε στη Ραφήνα μετά το 1923. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας συνομιλητής μας *«προσωπικά, δεν αντιμετώπισα καμία δυσκολία, αλλά σιγά σιγά κατάλαβα ότι υπάρχουν οι Τριγλιανοί και οι ξένοι.»*

Αναφορικά με την έννοια του «ντόπιου» και το ποιος νιώθει ντόπιος Ραφηνιώτης, προφανώς οι απόγονοι προσφύγων νιώθουν ντόπιοι και αυτό δεν το αρνείται κανένας. Όπως ήδη αναφέρθηκε

³ Το ενδιαφέρον αυτό για την τοπική ιστορία σχετίζεται σε ορισμένες περιπτώσεις με την επαγγελματική ιδιότητα των ανθρώπων αυτών, πολλοί από τους οποίους είναι εκπαιδευτικοί, άλλοτε πάλι πρόκειται για ένα προσωπικό ενδιαφέρον.

όμως όλοι οι υπόλοιποι είναι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο «ξένοι» στα μάτια των απογόνων και γι' αυτόν το λόγο δύσκολα θα τους θεωρήσουν ντόπιους. Παρ' όλα αυτά, τόσο οι μετανάστες από την Αλβανία όσο και οι Αθηναίοι θεωρούν τους εαυτούς τους ντόπιους μετά από τόσα χρόνια διαμονής στη Ραφήνα και νιώθουν Ραφηνιώτες. Έτσι, ενώ για τους απογόνους προσφύγων αυτό που κάνει κάποιον Ραφηνιώτη είναι η καταγωγή, για όλους τους υπόλοιπους είναι η σύνδεση με τον τόπο, το γεγονός δηλαδή ότι κάποιος/α μένει χρόνια, εργάζεται, πήγε σχολείο ή πηγαίνουν τα παιδιά του εκεί.

Αυτό που παρατηρήσαμε είναι ότι ακόμη και σήμερα στο δημόσιο χώρο είναι έντονο το Τριγλιανό στοιχείο. Εκδηλώσεις του Συλλόγου Τριγλιανών, θρησκευτικές εορτές, ακόμη και ο αθλητικός Σύλλογος Τριγλίας δεν απουσιάζουν από την καθημερινή ζωή της Ραφήνας, με την συμμετοχή μη Τριγλιανών ολοένα να αυξάνεται. Ακόμη αν αναλογιστεί κανείς τα ονόματα των οδών, τις εκκλησίες της Ραφήνας αλλά και τα δημοτικά συμβούλια που εκλέγονται κατά καιρούς θα παρατηρήσει ότι όλη η περιοχή κατά κάποιο τρόπο συνδέεται έντονα με την Τρίγλια σφυρηλατώντας μια επιλεκτική μνήμη που μερικώς μόνο περιλαμβάνει τις άλλες ομάδες που κατοικούσαν και κατοικούν στην περιοχή.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, οι έννοιες «ντόπιος» και «ξένος» χρησιμοποιούνται διαφορετικά κατά περίπτωση αποκαλύπτοντας τους λεπτούς διαχωρισμούς που κάνουν κάποιον «βέρο Ραφηνιώτη» ή όχι. Οι απόγονοι προσφύγων αναγνωρίζονται ως οι ντόπιοι κάτοικοι της περιοχής από την ευρύτερη κοινότητα, διεκδικώντας παράλληλα και την πρωτιά όσον αφορά την εγκατάσταση παρόλο που δεν έφτασαν πρώτοι εκεί, αλλά ήταν οι πρώτοι που εγκαταστάθηκαν μόνιμα κοντά στα παράλια και το λιμάνι. Όσον αφορά τους Διασταυρώτες και αυτοί νιώθουν τόσο ντόπιοι όσο νιώθουν και οι απόγονοι Τριγλιανών, χωρίς οι τελευταίοι να αμφισβητούν εξ ολοκλήρου αυτή τη δήλωση. Τέλος οι Αθηναίοι και οι Αλβανοί μετανάστες κατά κάποιο τρόπο είναι ή μπορεί να γίνουν ντόπιοι αλλά όχι στον ίδιο βαθμό με έναν απόγονο προσφυγικής καταγωγής. Με τον καιρό φαίνεται ότι όλοι αυτοί οι απόλυτοι κατά κάποιο τρόπο προσδιορισμοί του Τριγλιανού, Αθηναίου, Διασταυρώτη, Αλβανού μετανάστη κλπ. τείνουν να συνοψιστούν κάτω από την γενική κατηγορία του Ραφηνιώτη και της Ραφηνιώτισας και να συνδεθούν μέσα από το ενδιαφέρον για το κοινό μέλλον του οικισμού, αλλά πρόκειται για μια διαδικασία που είναι σε εξέλιξη.

Βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος, Γ. (1997) «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα* 63: 18-25.
- Barth, F. (1969), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Long Grove, Illinois: Waveland Press.
- Μιχοπούλου, Α. (2008), «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι και δύο επεισόδια ληστείας στην περιοχή Αραφήνα (Ραφήνα) Αττικής τον 19^ο αιώνα», στο *Πρακτικά 1Β' Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής*, 285-307.